

EUROPSKI FIZIOKRATSKI POKRET U JUŽNOJ HRVATSKOJ U DRUGOJ POLOVICI XVIII. STOLJEĆA

Danica Božić-Bužančić

Tema članka je prihvaćanje europskog fiziokratskog pokreta u Južnoj Hrvatskoj u drugoj polovici XVIII. stoljeća u svrhu obnove krajnje lošeg gospodarskog stanja. Pokret se povelu istaknuti intelektualci Dalmacije. Bili su udruženi u tri gospodarske akademije: u Splitu, Kaštel-Lukšiću kod Trogira i Zadru. Pojedinih pristaša ovog korisnog pokreta bilo je u Šibeniku i Dubrovniku, a vjerojatno i drugdje.

Dalmacija, kao i cijela Hrvatska, uvijek je bila Europa, posebno u primanju i davanju ostvarenja velikana duha i pera. U Dalmaciji se to u prvom redu odnosilo na gradove, pa i na druga veća naselja primorskog pojasa i otoka. U okviru svojih mogućnosti i povijesnih zbivanja koja su nas okrutno pritiskala, s velikim interesom pratili smo tijekom novih zamisli na duhovnom i materijalnom polju. Ta strujanja putovala su iz Europe, preko Italije, posebno venecijanskog područja, da bi brzo stigla do nas. Usput su obično dobivala okus Mediterana. Tako je to bilo u sadržaju jelovnika, odjevnih dijelova, mobiljara i ostalih upotrebnih predmeta.¹ Utjecaje su prihvaćali stanovnici gradova i većih naselja u omjeru s financijskom moći pojedinaca.

Brdovitu unutrašnjost naseljavali su Zagorci, Morlaci, kako su ih mletačke vlasti nazivale. Većina njih je tu stigla, odnosno zaustavila se u XVI. i XVII. stoljeću, bježeći pred turskom silom ili ratujući skupa s Turcima. Bili su transhumantni stočari, a poljodjelci su postali tek iz velike nužde, ali nikada napredni ni dobro organizirani. I dalje su se čvrsto držali svoje tradicijske kulture. Vrlo teško i s krajnjim nepovjerenjem prihvaćali su bilo kakvu novinu.²

Za nas su ovdje važna intelektualna strujanja tijekom toga stoljeća. Kraj XVII. i početak XVIII. stoljeća u ovoj hrvatskoj pokrajini odlikuje se osnivanjem literarnih akademija. Nikle su po uzoru na glasovitu rimsku akademiju "degli Arcadi". Svaka od njih imala je neku svoju osobitost, pa tako i ona u Splitu – "Hrvatska akademija"

¹ D. Božić-Bužančić, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb 1982, 27 i dalje.

² Zagorac je u svemu bio tradicionalist, pa tako da spomenemo i u liječenju. Suvremena medicina u XVIII. stoljeću, pa ni kasnije nije dopirala do zagorskih sela. Oni nisu vjerovali liječniku ni njegovim lijekovima pripremljenim u ljekarnama. Zagorac je imao svoje narodne empiriste, babe ljekaruše i svoje župnike franjevce. Osim toga i sam je poznavao trave i tako sebi mogao pomoći. I ta saznanja, kao i sve ostalo prelazila su s koljena na koljeno. (D. Božić-Bužančić, *Liječenje kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću*, Radovi, izdanje Zavod za hrvatsku povijest u Zagrebu, vol. 23, Zagreb 1990, 250).

(Ilirska ilitivam Slovinska"). Osnovao ju je Splićanin, plemić Ivan Petar Marchi (Split 1663 – Venecija 1773).³ On je bio jedna od središnjih ličnosti intelektualnog života baroknog Splita. Bio je veliki domoljub. Puno se brinuo o sudbini slavenskih naroda, tada pod vlasti Turske. Idealist i vizionar, bio je čovjek velike kulture i inteligencije, velikih namisli i zahvata, koje nažalost nije uspio ostvariti.⁴ Namjena ove Akademije, kako piše sam Marchi, bila je gajenje i pročišćavanje hrvatskog jezika prevodenjem "dobrih" i duhovnih knjiga na naš jezik.⁵

O ovoj našoj instituciji premalo znamo. Nikakva pisana ostavština (arhiv) iz njezina rada nije ostala. Sačuvana je zgrada u kojoj su se održavali sastanci. To je današnji župni ured splitske stolnice. Članovi su se vjerojatno sastajali i u jednostavnoj, ali elegantnoj palači Marchi. Ta je, čini se, do današnje visine podignuta krajem sedamnaestog stoljeća.⁶

Početak osamnaestog stoljeća doba je kada se u Splitu osniva nekoliko značajnih ustanova. To je prva gimnazija – Sjemenište. Nju su mogli pohadati i vanjski daci. Osnovana je i prva javna knjižnica, također u okviru Sjemeništa. Ona je nastala fundusom knjiga što ih je poslao naš istaknuti znalac Ivan Paštrić (1636 – 1708) Splićanin, podrijetlom iz Poljica. On je bio član Akademije "degli Arcadi". Marchiev znanac, a vrlo vjerojatno i prijatelj. U to doba nastojao je splitski nadbiskup Cupilli (1708 – 1719) osnovati u Splitu tiskaru, u kojoj bi se tiskale knjige na hrvatskom jeziku. Čini se da je tiskara bila osnovana, također u okviru Sjemeništa. Mletačkim vlastima sigurno nije bila po čudi, pa su je najvjerojatnije odmah ukinule. O toj tiskari nema nikakvih kasnijih vijesti.⁷

³ Ova je Akademija osnovana krajem XVII, a ne početkom XVIII. stoljeća kako su to dosada pojedinci pretpostavljali. (H. M o r o v i ć, Povijest biblioteka u gradu Splitu, dio 1, Zagreb 1971, 131). Marchi u pismu, zapravo izvješću o rezultatima svog rada, svojih želja i planova na kulturnom i političkom polju, upućenom g. 1716. papi Klementu XI. među ostalim piše da je u Splitu osnovao "Ilirsku ilitivam Slovinsku" akademiju. Taj primjer, nastavlja on, potaknuo je Dubrovčane da i oni osnuju sličnu, da bi poradili na jeziku, jednom od najstarijih, najplodnijih i najelegantnijih na svijetu. (Rukopisna ostavština obitelji Martinis – Marchi, 3/II. l. 11-11/r, u Historijskom arhivu u Splitu). Vjerojatno se radilo o Akademiji učenih ispraznih ("degli oziosi eruditi") osnovanoj u Dubrovniku između 1690. i 1695. (M. D e a n o v i ć, Odrzi talijanske akademije "degli Arcadi" preko Jadrana, Rad JAZU, knjiga 248, Zagreb 1933, 10). Prema Deanoviću ova Akademija u Splitu bila bi osnovana na samom kraju XVII. stoljeća (Deanović, n. dj. 11).

⁴ D. B o ž i ć - B u ž a n ć i ć, Planovi Ivana Petra Marchija za oslobođenje Južnih Slavena od Turske, Ivan Paštrić (1636 – 1708), život, djelo i suvremenici, Zbornik radova znanstvenog skupa o 350. obljetnici rođenja, Split, 1988, 121 – 132.

⁵ I s t a, Inventar arhiva Ivana Petra Marchija, osnivača Ilirske akademije u Splitu, Grada i prilozi za povijest Dalmacije sv. 10, Split 1980, 82 – 83.

⁶ Ta zgrada bila je ranije korištena kao Hotel "Salona". Sada se u njoj nalaze uredi. U prizemlju je nedavno otvorena galerija-butik. Originalni ulaz u palaču sada je u kompleksu galerije. Maknuto je originalno stubište do prvog kata, koje je, čini se, srećom sačuvano. Otvoren je novi ulaz i stubište do prvog kata. Bijedno, i ni u kojem slučaju primjereno ovoj palači. Time je unutrašnjost ove zgrade dobrano narušena. Inače bi ova palača bila vrlo prikladna za neku reprezentativnu kulturnu ustanovu, koje u Splitu vape za prostorom.

Od bogatog obiteljskog arhiva (vidi članak u bilješci 5) sačuvani su samo bijedni ostaci u više institucija u Splitu i u Zagrebu.

⁷ Božić-Bužančić, Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću, n. dj., 21.

Druga polovica toga stoljeća u Europi i kod nas je u znaku revalorizacije poljodjelstva, poljodjelske revolucije. Ta nova zamisao – fiziokratski pokret, smatrao je zemlju najvećim blagom svakog naroda. Zemlja trajno daje sve ono što je potrebno za život. Viškovi ostaju za prodaju, a dobivenim novcem namiruju se ostale potrebe. Država tako postaje nezavisna. U svim europskim državama objavljuje se bogata literatura o ovoj gospodarskoj grani, bilo da se pišu nova djela ili prevode stara. Osnivaju se društva koja će raditi na ostvarivanju novih ideja. To su tzv. poljodjelske akademije. One niču diljem cijele Europe, u Rusiji, pa i pojedinim prekomorskim zemljama.⁸ Pojedine obuhvaćaju i druge osnovne grane gospodarstva.

I Dalmacija osniva akademije, nastojeći ih prilagoditi svojim potrebama. Prvo se osniva Ekonomsko društvo ili Akademija u Splitu, već 1767. godine. Radi usporedbe spomenut ćemo da su Francuzi počeli osnivati kraljevska društva za poljodjelstvo 1757. godine.⁹ Slična dva društva, odnosno jedno od tih bilo je ujedno i poljodjelska škola, osnivaju se u Dalmaciji dvadesetak godina poslije ovoga u Splitu. Prema F. Venturiu, A. Fortis, ugledni prirodoslovac i putopisac, potaknuo je Dalmatince na osnivanje gospodarskih akademija, kada je između sedamdesetih i osamdesetih godina XVIII. stoljeća boravio u Dalmaciji. Dapače, poticao je Dalmatince da traže preinaku socijalnog i pravnog stanja.¹⁰

Postavlja se pitanje zašto je prva Akademija utemeljena upravo u Splitu. Vjerojatno je jedan od razloga bio što je Split, posebno od konca XVI. stoljeća, bio središte tranzitne trgovine, koja je povezivala Zapad s Istokom i obrnuto. I sam je Split imao velik broj dućana, bogato opskrbljenih raznom robom. Tako se u Splitu opskrbljivala cijela Srednja Dalmacija, a i stranci koji su tu odsjedali radi svojih poslova. Važno je bilo osuvremeniti poljodjelstvo, jer s poljodjelstvom bili su povezani trgovina i zanatstvo.¹¹

Područje djelovanja Gospodarskog društva ili Akademije u Splitu bilo je vrlo dobro zamišljeno: poljodjelstvo, ribolov, rukotvorstvo i trgovina.¹² Bilo je nužno osuvremeniti i razviti te djelatnosti, koje su činile glavninu dalmatinskoga gospodar-

⁸ G. F. Torcellan, *Settecento veneto e altri scritti storici*, G. Giapichelli, Torino 1969. Zahvaljujem toplo g. prof. Francu Venturiu iz Torina, koji mi je ovo već rasprodano djelo dao fotokopirati i poslao mi ga.

⁹ Torcellan, n. dj. O svemu ovome bit će više govora u najavljenoj knjizi.

¹⁰ F. Venturi, *Le accademie agrarie nella Dalmazia settecentesca*, Rivista storica italiana, god. 101, fasc. I, 1989, p. o. 128. Dalmaciji je potrebna duboka preinaka. Između 1771. i 1784. ovaj dio naše domovine istražuju strani znanstvenici, putuju razni putnici: Venecijanci, Napuljci, Englezi i Škoti. Oni otkrivaju ono čega su i Dalmatinci bili svjesni. Otkrivali su našu stvarnost i na socijalnom i na gospodarskom i na političkom području. (F. Venturi, *Settecento riformatore*, V l'Italia dei Lumi, Tomo secondo, La Repubblica di Venezia (1761 – 1797), Torino 1990, 147 – 148)

¹¹ F. Nutrizio-Grisogono, *Riflessioni sopra lo stato presente della Dalmazia*, Firenze 1775, 86. Autor ovog djela (Trogir 1748 – Trogir 1823) najpoznatija je ličnost iz svoje obitelji na intelektualnom polju. Pisac je brojnih djela što se odnose na povijesne, kulturne i prirodne prilike Dalmacije. Bio je član Gospodarske akademije u Splitu. (I. Babić – A. Dupljančić, *Povijest trogirске obitelji Babić-Nutrizio*, Grada i prilozi za povijest Dalmacije, svezak XI, Split 1990, 340)

¹² *Costituzioni della Pubblica Società economica di Spalato*, Venezia 1788, *Il nuovo Schiesone Spalatino*, god. IV, Split 1898, 35 – 36. Na venecijanskom području osnovane su i akademije kojih je djelovanje bilo usmjereno na različita gospodarska područja: prijatelja poljodjelstva, poljodjelskih, za gospodarstvo, za ribolov, za trgovinu, za zanat. (Venturi, *Settecento riformatore*, n. dj., 340 – 341)

stva. Jerolim Bajamonti piše: "Poljodjelstvo, ribarstvo, zanatstvo, trgovina četiri su vrlo široke grupe naše Gospodarske ustanove. Među njima prvenstvo nosi poljodjelstvo. Ono mora zaokupiti našu pažnju i naša proučavanja na poseban način i zbog sadašnje organizacije provincije."¹³ Akademiju je osnovala grupa intelektualaca, od kojih su neki bili bogati zemljoposjednici, pa su tako bili i vlastitim interesom motivirani. Među njima posebno se isticao Ivan Moller. On se pokazao znanstvenikom na polju ribarstva. Došao je do novih zaključaka o kretanju ribe u moru¹⁴ i gradnji brodica za ribarenje. Njegova se djelatnost očitovala i u načinu konzerviranja ribe, što su Mlečani posebno cijenili radi vlastita interesa. Zanimali su se i za cijenu tako priređenoj ribi.¹⁵ Ovu Akademiju vlasti su službeno prihvatile 1771. g. Dodijelile su joj i određenu godišnju pomoć. U spisima vezanim uz službeno odobrenje statuta ističe se da je svrha ovog Društva bila opskrbiti stanovništvo Dalmacije živim namirnicama i proizvodima koji su kod nas nedostajali, a bili su toliko potrebni.

Svaka od ovih dalmatinskih akademija imala je svoj statut.^{15a} Statut splitske Akademije vrlo je dobro razrađen. Iz njega proizlazi sva ozbiljnost namjene ove asocijacije. Ovdje ćemo spomenuti samo nekoliko detalja. (U najavljenom knjizi donijet ćemo cjelovite tekstove statuta svih triju Akademija.) Članovi su se dijelili na redovne i počasne.¹⁶ I jedni i drugi morali su već dva mjeseca nakon ućlanjenja izvijestiti upravu za koju su se privrednu granu iz programa ustanove opredijelili. Ako su željeli svoju namjeru naknadno izmijeniti, uprava je morala za to područje rada naći novog člana. Svaku od planiranih ekonomskih grana obavezno je morao proučavati jedan od članova. Posebni savjet ("consiglio particolare") morao je onim članovima koji su se željeli baviti proučavanjem poljodjelstva pokusima dati odgovarajuće zemljište. To se zemljište moglo nalaziti u vrtu Akademije ili polja uz kasino u kojemu je bilo sjedište ove ustanove. Iz dodatka statuta, koji su donijele nadležne vlasti 1787. g. stoji među ostalim da nitko ne može postati redovni član ako nije već napisao neku studiju, ili pak izvršio pokus s područja djelatnosti zacrtanih u planu

¹³ J. Bajamonti. Sopra i veri mezzi di promovere l'agricoltura in Dalmazia, Nuovo giornale d'Italia spettante alla scienza naturale e principalmente all'agricoltura, alle arti, ed al commercio, svcz. III. Venezia 1792, 105.

¹⁴ Š. Županović. Ribarstvo Jadrana, Split 1971, 28 - 29.

¹⁵ Božić-Bužančić. Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću, n. dj., 129.

^{15a} Ovi statuti, iako različiti u mnogočemu, prilagođeni prilikama pojedine akademije, vjerojatno su u osnovi sastavljeni po obrascima statuta stranih akademija, najvjerojatnije talijanskih. Naši članovi su bili ujedno i članovi akademija u Italiji, možda i drugdje. Nažalost i njihovi su arhivi nestali. U arhivu Ivana Luke Garagnina uz imenovanja akademije, kojima je postao članom, jedino nalazimo statut ljubljanske akademije. Gornja pretpostavka je to vjerojatnija što su se naše akademije, poslije priznanja od vlasti, morale organizirati po odredbama akademija osnovanih na mletačkom kopnom području (Terra ferma).

¹⁶ Nepotpuni koncept studije-predavanja Jerolima Bajamontija "Sopra i veri mezzi di promovere l'agricoltura in Dalmazia" koji je čitao u Akademiji u Splitu, sačuvan je u Arheološkom muzeju u Splitu. U njemu na 1. 3/r spominju se i članovi praktičari splitske Akademije: "Che se si stimasse di poter conciliare lo stesso profitto senza che il corpo accademico assuma la totalità di questa impresa, abbiamo la nostra classe di Socj pratici eletti tra i più ingegnosi, ed esperti lavoratori di campagna." To je vezano uz namjere suvremenog vođenja poljodjelstva i izvođenje pokusa na parcelama, koje bi Akademija uzela u najam. Te proizvode bi prodavali.

Ova studija objavljena je u "Nuovo giornale d'Italia", tiskanom u Venciji 1792, sv. III. Na str. 109, u ovom dijelu teksta poljoprivredni radnici ne spominju se kao članovi praktičari Akademije, nego kao pripadnici klase-staleža "naših" težaka. To bi bili najsposobniji i najiskusniji među ostalima.

ovoga Društva. Svaki onaj koji je htio postati redovnim članom morao je dokazati svoje zanimanje za dobrobit i dostojanstvo ovoga Društva svojom sposobnošću i marljivošću.¹⁷

Splitska Akademija pokušala je riješiti društvene i socijalne probleme. Kad je u Dalmaciji poslije nerodne 1782. godine zavladao velika glad, mase iscrpljenih Zagoraca hrlile su u Split. Nadali su se spasiti barem goli život. Te je godine u Dalmaciji umrlo od gladi više od 20.000 ljudi. Samo u Splitu umrlo je više od 600. Članovi Akademije organizirali su prikupljanje pomoći za te jadnike, koji su nemoćni po Splitu lutali. Članovi Akademije pokušali su opismenjivati seljake, to je bilo vrlo važno, tako bi oni mogli čitati naputke za rad na podizanju poljodjelstva.¹⁸

Godine 1784. mletački Senat dodijelio je Akademiji zlatnu kolajnu.¹⁹ Hvalili su je engleski državnik i političar Gibbon, pa već spomenuti znanstvenik Alberto Fortis.²⁰ Fortis je uz druge ugledne strance bio i njezin član. S našim akademikima se dopisivao, prijateljevao, i kako smo spomenuli, davao im sugestije. Volio je naše ljude i bio im je vrlo blizak.

Ta je Akademija objavila 1788. g. zbornik radova svojih članova pod naslovom "Memorie della Pubblica società Economica di Spalato". Tiskan je u Veneciji. To su članci koje su njihovi tvorci čitali ranije na sastancima. Među njima je i članak Luigia Arduina, asistenta na studiju poljodjelstva Sveučilišta u Padovi. On je i sam bio član ove Akademije.²¹

Splitska Akademija prekidala je svoje djelovanje u nekoliko navrata, pa ga je opet na vrlo svečani način obnavljala. To se događalo u vrijeme izmjena političkih vlasti u Dalmaciji. Ipak, po svemu sudeći, djelovala je dulje od ostalih akademija u Dalmaciji. Njezino djelovanje trajalo je još i u prvim desetljećima XIX. stoljeća. Radoš Ante Michieli-Vitturi u jednom svom predavanju koje je trebao održati u toj Akademiji, ali koje je umjesto toga posvetio glavnom upravitelju policije, spominje da su osam godina uživali vladavinu cara Franje I i da su opet došli pod austrijsku vlast. Tako zapravo i datira ovu studiju-predavanje. To bi značilo da je ovaj rad pisan krajem 1813. ili još vjerojatnije 1814. Tada su tek vjerojatno mogli razmišljati o Akademiji.²² Prema D. S. Karamanu Akademija je djelovala još 1814. g. On se poziva na B. Bicegu ("I contorni di Spalato"), koji kaže da je splitska Akademija poznata u cijelom svijetu. Namjena joj je bila promičba poljodjelstva, zanatstva ("arti mecaniche") i narodne trgovine.²³

¹⁷ Costituzioni della Pubblica Società economica di Spalato, n. dj., 37 i 41.

¹⁸ Božić-Bužančić, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, n. dj., 129.

¹⁹ Isto, 130.

²⁰ Isto, 130.

²¹ Ovaj svezak objavljen je na trošak splitske Akademije, a sadržava sljedeće radove: D. Toma Čulić, *Memoria*; R. Michieli-Vitturi, *Sull'Introduzione degli Ulivi nei Territorj mediterranei della Dalmazia*; L. Arduino, *Memoria botanico-georgica sopra le colture e gli usi economici dell'Avena altissima. Pianta della più utile per la formazione di Prati permanenti e di lunga durata. (Čini se da ovo predavanje nije pročitano u splitskoj Akademiji.)*; D. Luka Čaletić, *Sopra alcune Esperienze fatte nella Riviera dei Castelli di Traù*. Nismo mogli doznati je li Akademija tiskala još koji zbornik.

²² *Memoria del Conte Rados Michieli-Vitturi di Traù soprintendente all'agricoltura in Dalmazia, Opći zapisi o Dalmaciji: I, Pozicija H*, u *Historijskom arhivu u Zadru*, I. 1/r.

Godine 1820. nedaleko od Grada (Splita), na putu prema samostanu u Poljudu, bio je ureden rasadnik voćaka. Namjena mu je bila da se i ova grana poljodjelstva unaprijedi u Dalmaciji. Tu je bio iskopan bunar sa živom vodom i ureden stan za vrtlara. Nije zabilježeno da li je ovaj kompleks pripadao Akademiji. Ako je pripadao, značilo bi da je ovo Društvo još i tada postojalo.²⁴

Splitska Akademija, kako je izloženo, imala je raznolik plan rada, širi od najavljenog u samom nazivu. To je bio i jedan od razloga što se članovi nisu mogli dovoljno posvetiti poljodjelstvu iako su bili zakupili više parcela. Osim toga seljak je poznavao samo svoj materinski jezik – hrvatski, a nije bio ni pismen. Bilo je i drugih razloga o kojima ćemo dalje govoriti. Koncem XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća objavljeni su priručnici, tzv. katekizmi za teške na hrvatskom jeziku.²⁵ Prvi podaci o pismenosti seljaka u trogirskim Kaštelima datiraju iz devedesetih godina XVIII. stoljeća.^{25a} Stoga je jedna grupica istaknutih članova splitske Akademije 1788. godine utemeljila u Kaštel-Lukšiću nedaleko od Trogira "Društvo prijatelja poljodjelstva i poljodjelsku školu" ("Società Georgica, e Scuola Agraria de'Castelli di Traù"), što je moralo biti vrlo korisno. U tomu pothvatu posebno se isticao Ante Radoš Michieli-Vitturi. Njegova je obitelj u tom mjestu imala svoj dvorac, koji je i danas sačuvan. Njihova biblioteka i arhiv, koji bi nam bio dragocjen uništeni su poslije drugoga svjetskog rata. Radoš je bio stručnjak za poljodjelstvo i čovjek široke kulture.²⁶ On je u drugoj polovici XVIII. stoljeća uredio pokusni vrt u svomu mjestu, koji je i danas očuvan. Nalazi se na obali, a nazivaju ga "Perivoj Vitturi". Zauzima površinu od 7450 m². U njemu su bile zasađene i neke rijetke biljke.²⁷ Vrijedno je spomenuti i drugi pokusni vrt Ivana Luke i Dominika Garagnina na Travarici pred ulazom u Trogir. O ovom vrtu sačuvani su vrijedni arhivski podaci. Sačuvan je i sam vrt, koji je održavala obitelj Fanfogna-Garagnin sve do kraja drugog svjetskog rata. Danas je devastiran. Muzej grada Trogira i Općina Trogir napravili su predradnje za restauraciju. Garagnini su bili članovi i Akademije u Kaštelima. Biljke su nabavljali većinom u Padovi. Iz Padove je bio i njihov vrtlar – stručnjak Miotto. Poznao je latinske nazive bilja i bilježio ih je.²⁸

²³ D. S. Karaman, Prva hrvatska akademija i gospodarsko društvo u Spljetu, Spljet 1899, 45. Arhivi ovih akademija nažalost nisu sačuvani pa se moramo koristiti spisima središnjih vlasti Dalmacije, arhivskom gradom i onodobnom periodikom sačuvanom u našim arhivskim ustanovama i bibliotekama.

²⁴ D. Božić-Bužančić, Kulturni i društveni život Splita u prvoj polovici XIX. stoljeća, Dani hvarskog kazališta XIX. stoljeća, Split 1979, 382.

²⁵ To su bila sljedeća djela: D. Dominik Gianuizzi, Nauk poglskoga texanja, Venecija 1792. Autor je bio tajnik Akademije u Kaštel-Lukšiću i župnik istog mjesta; J. Parma, Nauk za texake od Dalmazie (na talijanskom). Na hrvatski jezik preveo ga je Franjo de Ciprianis-Farković. Prijevod je objavljen u Veneciji 1793. g. Julije Parma bio je tajnik Poljodjelsko-književne akademije u Zadru, a de Ciprianis-Farković član iste Akademije (Knixno-TeXne scupscitine). Senat je naredio spomenutoj akademiji u Zadru sastavljanje ovog katekizma. Treći katekizam je sastavio I. K. Gagliardo, Nauk od poljskoga texanja, a preveo ga je i protumačio P. Mate Santic. Objavljen je u Zadru 1820. g.

^{25a} V. Omašić, Osnivanje Agrarne akademije u Kaštel Lukšiću, 1788. i početak djelovanja, Moćnoći br. 2, Split (veljača) 1970, 219.

²⁶ Vršio je i razne službene dužnosti (Š. Ljubić, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Beč 1856, Zadar, 211 – 213)

²⁷ I. Bučan, Stari parkovi Lukšića i škoiski botanički vrt, Dva stoljeća obrazovanja i kulture u Lukšiću i u Kaštelima, Kaštel Lukšić 1989, 139.

²⁸ I. L. Garagnin, Razmišljanja ekonomsko-politička o Dalmaciji, predgovor, Predgovor i uvod

Godine 1789. mletačke vlasti prihvaćaju statut Akademije. Već iz naziva vidljivo je da je ta Akademija imala svoje osobitosti. Jedan od njezinih prvih ciljeva bio je poučavanje puka "najvećem zanatu uzgajanja, najuspješnijim načinom", i to na njegovu hrvatskom jeziku, što stoji u drugom članu njezina statuta.²⁹ Vitturi je odabrao Kaštelansku rivijeru, kako je to dalje naznačeno, smatrajući to najvršnjim i najkorisnijim područjem za ovakav pothvat. Članovi su bili podijeljeni na teoretičare i praktičare. Ove druge birali su među najboljim težacima toga kraja. Dužnost članova praktičara bila je povezivanje rada u polju s nastavom i poukama, koje su im davali članovi teoretičari.³⁰

Treća Akademija formirana je u Zadru 1787. godine iz jezgre jedne tamošnje literarne akademije. Vjerojatno se radilo o "Ravvivatima".³¹ Osnovala ju je grupa uglednih ličnosti Zadra. Među ostalima bili su i dr. Nikola Jakšić i dr. Grgur Stratico.³² U tekstu statuta stoji "Agrarnoliterarna akademija".³³ Slučaj da se u okviru književne začne i nova poljodjelska akademija nije poznat samo kod nas. Sličnih slučajeva bilo je i u susjednoj Italiji.^{33a} Poznato je da su i Akademiju u Splitu ponekad nazivali literarnom.^{33b}

Poticaj i namjera osnivanja bila je da se na sastancima u diskusijama poveća broj novih zamisli za područje istraživanja prirode, dapače da se njezini članovi međusobno natječu. Oni su svake godine morali dati jedno gospodarsko djelo, tj. s područja gospodarstva, ili jedno književno.³⁴ Iz ovih stavaka statuta moglo bi se pretpostaviti da su se članovi ove Akademije uz gospodarstvo bavili i književnošću. Ipak skloniji smo vjerovati da se tzv. "književno djelo" odnosilo na pisane, odnosno tiskane studije iz gospodarske problematike. Gospodarsko-poljodjelska akademija, koja se pod tim nazivom javlja koncem istoga stoljeća u Zadru najvjerojatnije je ova ista. Taj naziv stoji i nad prvim poglavljem spomenutog statuta "Poljodjelsko-književne akademije", ali je pisan drugim oblicima slova od teksta, tiskanim. Možda je ovaj naslov ipak

Danica Božić-Bužančić, prijevod Josip Posedel, u tisku u Književnom krugu u Splitu.

²⁹ Istituzione dell'Accademia Agraria de Castelli di Traù, Giornale enciclopedico di Vicenza. ožujak 1789, str. 118 i 119.

³⁰ Isto, 119 i 120.

³¹ Prve vijesti o akademiji "dei Ravvivati" u Zadru potječu iz 1752. g. Članovi ove Akademije bili su članovi i raznih akademija u Italiji, pa i najpoznatije "degli Arcadi" u Rimu. Objavili su zbornik radova svojih članova, pod naslovom "Orazione e poesie degli Ravvivati a Zara per sua Eccellenza il Signor Francesco Grimani Provveditor generale in Dalmazia e Albania". Tiskan je u Veneciji 1757. U njemu je među ostalima sudjelovao i dr. Grgur Stratico. (F. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom, Zadar 1987, 579 – 581)

³² Grgur Stratico (1736 – 1806), brat Ivana Dinka, književnik i znanstvenik, te Šimuna, profesora na sveučilištima u Veneciji i Padovi. Sva trojica su zaslužne ličnosti iz Zadra. Članovi su patricijske obitelji podrijetlom s Krete. Grgur je bio državnik, odvjetnik, pjesnik i povjesničar. Š. Peričić, Zadrani Grgur Stratico (1736 – 1806)/

³³ Naučna biblioteka Zadar, Ms. 801.

^{33a} "Društvo praktičnog poljodjelstva" osnovano je u Udinama 1765. godine. Niknulo je na temeljima stare Akademije s humanističkim tradicijama. Osnovali su je ugledni ljudi, koji su željeli promicati poljodjelstvo, "zanat najplemenitiji i korisniji od ijednog drugog". Venturi, Settecento riformatore, n. dj., 64.

^{33b} Božić-Bužančić, Kulturni i društveni život Splita u prvoj polovici XIX. stoljeća, n. dj., 382.

³⁴ Naučna biblioteka Zadar, ms. 801.

naknadno dodan. Ivan Luka Garagnin postaje članom ove zadarske Akademije 1792/93. godine. Na njegovoj diplomu zabilježen je ovaj drugi naziv.³⁵

Kako je iz svega navedenog vidljivo, svaka od spomenute tri akademije u Dalmaciji imala je svoje različitosti. Ona u Splitu bila je vrlo dobro organizirana s obzirom na prostor priobalja. Njezin rad posebno na ulovu i konzerviranju ribe napredovao je vrlo dobro, čini se sve do Mollerove smrti 1783. godine. Što se tiče poljodjelstva, njegova podizanja i osuvremenjivanja, tu je mogla biti mnogo efikasnija Akademija i Škola u Kaštelima. Ona je kao škola bila točno usmjerena svojoj svrsi. O planovima, zamislama i prijedlozima za osnivanje drugih poljodjelskih škola u Dalmaciji onoga doba sačuvano je nešto grade kod nas i u Državnom arhivu u Veneciji. Nije nam poznato, barem dosada, da je ijedna od njih djelovala.³⁶

Računalo se i na osposobljavanje župnika za rad na području suvremenog poljodjelstva. Oni su svoje znanje trebali prenositi na župljane.

Naše su akademije bile znanstvene ustanove. Problematiku najavljenju u statutima članovi su vrlo ozbiljno proučavali. Rezultate rada objavljivali su u posebnim izdanjima, ili još češće u talijanskim časopisima, namijenjenim toj problematici. Ti su časopisi imali visok stručni nivo. Dio njih bili su članovi svih triju akademija naših i više njih u Italiji. Ivan Luka Garagnin svoj plan za osnivanje jedne agrarne škole u Dalmaciji napisao je za visoku ekonomsku, stručnu i civilizacijsku sredinu. Djelo je tiskano u Milanu.³⁷ Rezultate koje su postizali Garagnin i Radoš Michieli-Vitturi u svojim vrtovima i na drugim terenima, koristili su sigurno i drugi akademici, a vjerojatno i pojedini težači. Doživljavali su i kritike za svoj rad. Bilo je, sigurno, kao i uvijek zavisti i zlobe. Tako su pokušali radove dr. Julija Bajamontija i dr. Ivana Mollera proglasiti plagijatima Collumelinih, Varronovih i Catonovih djela. To je potaklo njihova kolegu Vitturia da napadnuta djela brižno prouči i usporedi sa spomenutim starim autorima. Došao je do zaključka da je okriiva bila lažna.^{37a}

O rezultatima i poteškoćama tijekom djelovanja splitske Akademije piše Radoš Ante Michieli-Vitturi, u spomenutoj studiji u rukopisu iz 1813/1814. godine. Tu on spominje njezin cilj, a to je bilo unapređenje poljodjelstva. Prema njegovim riječima, članovi to nijesu postigli. To on nije smatrao njihovom greškom, kao ni greškom posjednika. Svu krivicu prebacuje na kolone, koji su u Dalmaciji uživali suviše široka ovlaštenja, i to od davnine. Smatrao ih je svojevoljnima i nemarnima. Zemljišta su obrađivali primitivnim načinom, istim kao i njihovi pradjedovi. Ništa novo nisu željeli prihvatiti.³⁸

³⁵ I. L. Garagnin, Razmišljanja ekonomsko-politička o Dalmaciji, predgovor, navedeni rukopis u tisku.

³⁶ D. Božić-Bužančić, Pokušaji osnivanja i vizije poljoprivrednih škola u Dalmaciji u drugoj polovici XVIII. stoljeća, Historijski zbornik, XLIII, Zagreb 1990, 129 - 139.

³⁷ I. L. Garagnin, Delle scuole agrarie, dissertazione di G. L. G., Milano 1798, 3, 6.

^{37a} R. A. Michieli-Vitturi, Saggio epistolare sopra la Repubblica della Dalmazia, Venecija 1787, 8.

³⁸ Memoria del Conte Rados Antonio Michieli-Vitturi di Traù n. rkp. I. 2-2/r. Na otocima i jednom dijelu primorja ove pokrajine vladao je sustav privatnog vlasništva, dok su šume i pašnjaci bili zajedničko dobro - javno. Tu su postojala dva vida odnosa između vlasnika i obrađivača: kolonat i težaština. Oni su zemlju iznajmljivali od vlasnika, a zauzvrat bili su im dužni davati razna podavanja poznata pod imenom dominikala. Sve je to bilo uglavljeno međusobnim pismenim ugovorima. Na području nove i najnovije

Ivan Luka Garagnin smatra uzrocima bijede, a to je čvrsto povezano i sa zaostalošću poljodjelstva, neotudivost zemljišta, razna ograničenja, nedostatak vlasništva u mnogim društvenim slojevima, prekomjernost opet u drugima, podijeljenost posjeda, državne posjede, osobne pozajmice, zloupotrebu feudalnih prava. Dalje spominje široka i nesnošljiva prava kolona, zatim govori o vrlo važnoj činjenici, nedostatku putova, mnoštvu lijenih staleža, o velikom broju zaraženih močvara, o prekršnim posjedima itd. Završava kako ima vrlo mnogo grešaka i zala, koja se ne mogu tako na brzinu opisati. To su razlozi, nastavlja Garagnin, zbog kojih malaksu poljodjelstvo, a s njim i ribarstvo, zanati, trgovina. Dotada, dok oni postoje, zaludno je poučavanje naših težaka i razgovori o njihovu neznanju, zaključuje Garagnin.^{38a}

Naši akademici se nisu bavili samo problematikom koja je bila u planu akademija. Većinom su bili istaknuti stručnjaci u svojim životnim zvanjima. Osim toga imali su raznolik i širok raspon znanstvenog interesa, ili su pak usto bili i književnici ili glazbenici. Pratili su svjetska dostignuća na svim tim područjima. Brojni njihovi radovi sačuvani su u onodobnom tisku, a neki i u rukopisu u našim bibliotekama i arhivskim institucijama, u Državnom arhivu u Veneciji, a vjerojatno i drugdje.

Spomenut ćemo samo nekoliko primjera iz širokog djelovanja tih ljudi. Garagnin piše raspravu da li je balon ispunjen toplim zrakom i tako podignut u visinu koristan društvu ili ne. Studija nosi naslov "Data la direzione del Globo Aerostatico, si ricerca se sarebbe utile o no in società". To je ustvari bilo predavanje koje je on pročitao u Splitu na Akademiji posvećenoj u čast biskupa Ivana Dinka Stratica, također člana naših triju akademija. Na tu temu potaknuo ga je sam Stratico. Znači da su ovaj pothvat obojica pratila i bila zainteresirana. Možda je predavanje održano i u okviru Gospodarskog društva u Splitu? Vjerojatno ga je tada i napisao, samo četiri godine poslije prvoga uspjeha na tom području braće Mongolfier u Annonayu u Francuskoj 1783. godine.³⁹ Garagnin je među ostalim napisao i rad "De ventis Dalmatiae commentarium comitis Garagnini Traguriensis".⁴⁰

Ivan Dominik Stratico (Zadar 1732 – Hvar 1799), biskup Hvara i Brača, bio je profesor na više sveučilišta u Italiji. Pisao je znanstvene i literarne rasprave. Imao je mnogo veza u Rimskoj kuriji i na firentinskom dvoru.⁴¹ Bio je svestrana ličnost. Po tadašnjem običaju pisao je u obliku pisma Micheliu-Vitturiu studiju. Naslov teme je: "O pravom hrvatskom jeziku i potrebi njegova metodičnog proučavanja". Spomenut ćemo još jedno njegovo djelo: "Studija o razlozima i o lijeku u svezi s lošom naseljenosti Dalmacije". Obje studije pisane su na talijanskom jeziku. Obje su sačuvane u rukopisu. Stratico je morao znati hrvatski, jer je rođen u Zadru, ali budući da je dugo boravio u Italiji, vjerojatno ga je poprilično zaboravio. U spomenutoj studiji o jeziku

stečevine Venecija je bila vrhovni vlasnik zemlje. Tu je uvela svoje zakone. Zemlju je razdijelila obiteljima zaslužnih pojedinaca i Zagorcima. Oni su prema državi imali svoje obaveze. (Š. Perićić, Dalmacija uoči pada Mletačke Republike, Zagreb 1980, 40 – 42.)

^{38a} I. L. Garagnin, Sulla necessità di applicarsi all'incremento dell'Agricoltura nella Provincia della Dalmazia, Memorie della Pubblica società economica di Spalato, Venecija 1788, 107.

³⁹ Garagnin, Razmišljanja ekonomsko-politička o Dalmaciji, Predgovor, navedeni rukopis u tisku.

⁴⁰ Prema Valentinelliu (1842. br. 134): Extat in cod. ms. chart. F.lliassi in Bibl. semin. Venet.

⁴¹ Ljubić, n. dj., 292 – 293.

kaže on da hrvatski mora naučiti, jer pučanstvo Brača i Hvara, kojima je on bio biskup, poznaje samo hrvatski jezik.⁴²

I drugi članovi naših akademija bavili su se sličnim, ali i drugim važnim temama. Spomenut ćemo još jednog člana – dr. Julija Bajamontija (1744 – 1800). Znanstvenici ga smatraju jednim od najblistavijih umova u starijoj hrvatskoj kulturnoj prošlosti. Bio je liječnik, glazbenik i polihistor. Njegovo glazbeno stvaralaštvo na razini je tadašnjeg europskog.⁴³ Pisao je sa svih područja kojima se bavio.⁴⁴ Bajamonti je govorio hrvatski. Poznao je hrvatsko pismo bosančicu. Tim pismom dopisivao se s Osman-begom u Glamoču. Naš Jadran naziva "hrvatskim morem". Njegova ljubav prema hrvatskom jeziku, želja da ga i Dalmatinci pravilno izgovaraju kao Dubrovčani, pišu pjesme na tom jeziku i slave junake Dalmatinske Hrvatske, očituje se u njegovoj pjesmi "Pohvale Dubrovniku" ("Lode di Ragusa"):

"Della favola Illirica
Voi custodite il seme
Che del mondo propagasi
fino alle parti estreme.
Deh perchè vicin Dalmata
a Voi non è simile
Che della lingua patria
Il suon reputa vile?
Perchè le Muse illiriche
Attento non coltiva?
Perchè eroi Dalmati
La gloria non ravviva?^{44a}

Bajamontiju se pripisuje da je za makarskog biskupa Blaškovića uglazbio dvopjev za hrvatske stihove "za 40 ura ove svete nedjelje".^{44b}

O svim temama o kojima su ti naši ugledni intelektualci, plemići, crkvene osobe, ugledni građani raznih zvanja, pisali, sigurno su i raspravljali u prostorijama Akademije i izvan njih. Oni su se međusobno kritizirali, polemizirali i dopunjavali. Prema

⁴² 1. Lettera di Gio: Domino Stratico vescovo di Lesina al nobil Sig: Conte Rados Micheli Vitturi Sulla vera Lingua Illirica e necessità di studiarla con Metodo. (Copia di mano di G. Gurato), sec. XIX, Naučna biblioteka Zadar, inv. br. 21000, ms. 513.

2. Disertazione sulle Cagioni, e rimedj della Spopolazione della Dalmazia di Monsignor Vescovo Gio: Dom.^{co} Stratico, Naučna biblioteka Zadar, inv. br. 10654, ms. 77.

O namjeri da uči hrvatski jezik Stratico kaže: "Dopo, che per Divina Disposizione sono stato destinato allo spirituale governo di questo popolo, che intende la sola lingua Illirica, mi sono creduto in dovere di impiegare intorno a questa i senili miei studij, senzo sperare grande profitto, ma solo per adempire a qualche pastorale dovere, animato dall'esempio di Catone, che non ricusò d'iniziarsi nelle lettere Grechè, di settant'Anni." (Gore navedeno pismo studija pod br. 1.)

⁴³ Na ovom podatku zahvaljujemo mr. Miljenku Grgiću, koji istražuje Bajamontijev rad, a posebno njegovo glazbeno djelo.

⁴⁴ 1. Milčetić, Julije Bajamonti i njegova djela, Zagreb 1912; Bajamonti Julije, Zapisi o gradu Splitu, priredio Duško Kečkemet, Split 1975.

^{44a} Milčetić, n. dj., 110, 113, 210 – 211 i 231.

^{44b} M. Grgić, O splitskom glazbenom životu i stvaralaštvu u drugoj polovici XVIII. stoljeća, Kulturna baština 20, Split 1990, 114.

tome ove akademije nisu bile asocijacije koje su se bavile samo problematikom naznačenom u njihovim statutima. One su bile mala središta znanosti, pa čak i pojedinih grana umjetnosti. Njihovi članovi znali su hrvatski jezik, ta kako bi inače komunicirali s narodom? Dapače većina njih hrvatski je osjećala i razmišljala. I Radoš Ante Machieli-Vitturi npr. također je bio hrvatski orijentiran.⁴⁵ To vrijedi i za članove literarnih akademija iz prve polovice osamnaestog stoljeća. Ivan Tanzlinger Zanotti (1651 - 1732) stigao je do najvećega književnog uspona među članovima literarne akademije u Zadru "degl Incaloriti". Otac mu je bio Nijemac, ali je on ipak sebe brojio među narodnjake, pa među ostalim piše za sebe "Tako da svi Hrvati jesmo".⁴⁶ O Ivanu Petru Marchiu, domoljubu, već smo govorili.

Možemo zaključiti da su ove naše akademije svojim djelovanjem, uza sve skućene mogućnosti, ipak učinile jedan pomak na području gospodarstva. Daleko je to od njihovih planova, ali i ovaj pomak je značajan i treba ga cijeniti, jer to je sve bilo na osnovi dobre volje, dapače zanosa da se pomogne svom kraju, a gotovo isključivo vlastitim materijalnim sredstvima.

Nije poznato da su u drugim dalmatinskim gradovima bila osnovana slična udruženja, iako je bilo ljudi-sljedbenika fiziokratskih ideala, pa su u tom smislu pokušavali i djelovati. Tako je u Šibeniku plemić, svećenik Juraj Parčić pokušao organizirati poljodjelsku školu s vrlo realnim planom, točno po mjeri tadašnjih prilika u Dalmaciji. Njegova je molba prešla sve potrebne nadležnosti mletačkih vlasti i konačno je bila odobrena. Svi troškovi bili bi na teret osnivača. Nije poznato da li je škola zaista i radila.⁴⁷

Dubrovačka Republika u osamnaestom stoljeću nije bila uspješna na području gospodarstva. Osnovnih sirovina, kao što su žito, meso, vuna, koža, drvo itd. nije bilo u dovoljnim količinama. Poljodjelstvo je stagniralo, a zanatstvo opalo i po broju majstora i po vrstama. Trgovina je imala sve više konkurenata i s istoka i sa zapada. I u Dubrovniku su djelovale akademije u kojima su se okupljali znanstvenici raznih profila i književnici. Gospodarska akademija u ovom gradu nije bila osnovana. Međutim krajem istoga stoljeća djelovalo je "Domoljubno društvo", zapravo to je bila znanstveno-književna akademija, čiji su se članovi godine 1793 - 1794. sastajali u dvorcu Miha Sorkočevića. Ova akademija je okupljala prije svega znanstvenike, a tek onda književnike. Njezin zadatak bio je pratiti napredak znanosti u svijetu i prenositi rezultate u zaostali Dubrovnik, podizati blagostanje zemlje, zalagati se za napredno zakonodavstvo i boriti se protiv predrasuda. Članovi su uglavnom bili vlastela i građani, pristalice modernih reformi i većinom frankofili. Nekoliko članova bili su stranci. U toj je Akademiji vrlo aktivan bio i dubrovački fiziokrat Tomo Basiljević-Bassegli. Ova Akademija nije bila poljodjelska, ali s obzirom na suvremenost svojih ideja, na jednu od njezinih svrha brigu i zalaganje za blagostanje svog kraja, ona je mogla primati i fiziokrate. Pojedini takvi su u njoj i djelovali, ali nisu bili djelotvorni

⁴⁵ I. Pederin, Njemački putopisci po Dalmaciji, Logos, Split 1988, 229.

⁴⁶ T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelc, Š. Peričić, Zadar pod Mletačkom upravom, Zadar 1987, 569 - 576; Karaman, n. dj., 21.

⁴⁷ D. Božić-Bužančić, Pokušaji osnivanja i vizije poljoprivrednih škola u Dalmaciji u drugoj polovici XVIII. stoljeća, Historijski zbornik, Zagreb, XVIII, 1991.

kao oni u Dalmaciji. Akademija nije dobivala nikakvu pomoć, jer je bila demokratska, a zbog optužbi i sumnjičenja morala je prekinuti svoje djelovanje.⁴⁸

Dubrovački fiziokrat bio je Đuro Ferić – Gvozdenica^{48a} (1739-1820), pučanin, svećenik, profesor, učeni pjesnik, parafrazator. Bio je član rimske akademije "degli Arcadi". Napisao je putopis po domovini, koji nas ovdje posebno zanima. To djelo nosi naziv *Periegesis orae Rhacusanae duobus libris comprehensa*, objavljeno je u Dubrovniku 1803. g. Iz tog djela vidljiv je njegov fiziokratski pristup gospodarskim problemima, ali sve je to idealizirano. Štovao je hrvatski jezik i bio mu je odan. Dapače smatrao ga je ravnopravnim tzv. svetim jezicima: grčkom, latinskom i hebrejskom, kao i Andrija Kačić-Miošić i Franjo Marija Appendini.⁴⁹ Ferić svojim idejama nije odgovarao dubrovačkim vlastima. Inače je on bio povezan s Julijem Bajamontijem, surađivao je i dopisivao se s njim. Slijedio je mišljenje i drugih dalmatinskih fiziokrata.⁵⁰

Fiziokrat Dubrovnik bio je i Tomo Basiljević-Basseglio (1756 – 1806). U Dubrovniku je pohađao kolegij. Tu ga je vjerojatno poučavao i Đuro Ferić, a možda ga je on poučavao i privatno. Fortis je nagovorio Tomine roditelje da ga pošalju na školovanje u Švicarsku u Bern. Sam Fortis ga je tamo i povodio. Svi ovi kontakti u mladosti sigurno su značajno utjecali na Tomino životno filozofsko usmjerenje i njegov pogled na svijet. U Bernu je studirao prirodne nauke, koje su u to doba bile u velikom usponu.

To je doba kada se švicarski gradovi uzdižu kulturno i ekonomski. Svugdje se osnivaju nove škole i katedre, znanstvena i gospodarska društva, publikacije i zbirke. Tu dolaze ljudi iz drugih zemalja Zapada. Sve je to usmjeravalo Basiljevića.

Nastavlja zatim studije u Göttingenu, gradu znanosti. Živio je i u Beču. Sve to dalo mu je širinu duha i suvremenost opredjeljenja. Spomenuli smo da je bio vrlo aktivan član Domoljubnog društva, tu je teorijski mogao sigurno djelovati sa svojim fiziokratskim nazorima.

Njegovo je glavno djelo *Plan de Réforme de la République de Raguse* sačuvano u rukopisu. Po autoru djelo je trebalo nositi naslov *Essai sur la République de Raguse*. Cijelo jedno poglavlje tog djela posvećeno je poljodjelstvu. Iz njega se vidi Basiljevićev reformistički stav. Basiljević smatra da seljak ne smije biti kmet. Najprije treba zaslužiti povjerenje seljaka, a onda ga tek uzdizati i upućivati u radu. To je bio problem i kod dalmatinskog seljaka. Dalje on govori o poljodjelskim radovima. Predlaže i sadnju krumpira. Već 1783. dok je Tomo studirao u Švicarskoj, tražio je otac od njega izvješća o sadnji krumpira. Basiljević se zalagao za slobodnu trgovinu mesom, a govori i o stočarstvu, zatim i o rudnom blagu. Smatrao je da bi svi bolji

⁴⁸ Ž. Muljačić, Tomo Basiljević-Baselji predstavnik prosvjetčenja u Dubrovniku, Srpska akademija nauka, Posebna izdanja knjige 299. Odeljenje literature i jezika, knjiga 8, Beograd 1958, 27. Ovo društvo zapravo se nazivalo "Società Patriotica" ili "Société Patriotique". (Isto djelo, bilješka 11. 33.)
Ivan Pederin, Đuro Ferić kao pjesnik hrvatskih fiziokrata i jedan od začetnika hrvatskog narodnog preporoda. Anali za povijest znanosti Istraživačkog centra JAZU, Dubrovnik 1983, 226.

^{48a} Muljačić, n. dj., 9.

⁴⁹ Pederin, n. dj., 225 i dalje.

⁵⁰ Pederin, n. dj., 241 – 244 i bilješka 86; Milčetić, n. dj., 137, 141, 142, 210 i 230 – 231.

građani trebali živjeti na selu. Dok bi u gradu ostali samo oni koji su svojim zvanjem, odnosno zanimanjem nužno potrebni. I u Dalmaciji je vrlo važan uzrok lošem poljodjelstvu bila otuđenost seljaka, dok je vlasnik zemlje (osim one podijeljene seljacima) živio u gradu. On je tako bio daleko od svojih posjeda, kao i od onih koji su ih obrađivali. Čekao je samo svoj dio ljetine, a o imanju nije uglavnom vodio nikakvu brigu.

Iz spomenutog Basiljevićeva djela vidimo, među ostalim, koliko je pothranjivanje zemlje bio problem kojemu se pridavala važnost i u Dubrovačkoj Republici. U jednom od sljedećih poglavlja predlaže da vlada dâ napraviti u gradu četiri skladišta za smeće. To smeće bi kasnije prodavali kao gnojivo, a od dobivenog novca gradile bi se ceste. Problem pothranjivanja zemlje i gnojiva bio je vrlo aktualan u Dalmaciji. O tome govore naši fiziokrati koji mu pridaju veliko značenje. To je bitni faktor za dobru ljetinu.

Spomenuti Parčić iz Šibenika također je uočavao manjak gnojiva. On je namjeravao vlastitim sredstvima napraviti kante u koje bi se bacala balega i drugi otpaci. Dotada se sve to bacalo u more ili po kutovima naselja. Seljak nije o tome vodio računa.⁵¹

Tomi Basiljeviću bio je poznat snažan rodoljubni duh hrvatskog naroda, koji je pomogao da pučanstvo primorskog dijela Hrvatske nije postalo, niti sebe smatralo Venecijancima, o čemu smo već i govorili.⁵²

Basiljević je surađivao s Bajamontijem kao i Ferić, a vjerojatno je preko njega postao počasni član Gospodarske akademije u Splitu.⁵³

Posve sigurno bilo je pristaša fiziokratizma i u drugim gradićima Dalmacije, za koje još ne znamo. Naši bogati, iako decimirani arhivski izvori, puno toga imaju nam još kazati.

⁵¹ Božić-Bužančić, Pokušaji osnivanja i vizije poljoprivrednih škola u Dalmaciji u drugoj polovici XVIII. st., navedeni članak u tisku.

⁵² Svi podaci o Tomi Basiljeviću, njegovu djelovanju i radu uzeti su iz navedenog djela Žarka Mujačića, iz sljedećih poglavlja: Bijeg iz okvira (II), U borbi s okvirima (III); U domovini, Plan de réforme de la République de Raguse" (Agriculture i "Réveries patriotiques", Ličnost (V) (Uzori – A. Fortis).

⁵³ Milčetić, n. dj., 209 – 210.

Summary

EUROPEAN PHYSIOCRATIC MOVEMENT IN SOUTH CROATIA
IN THE LAST HALF OF THE XVIIIth CENTURY.

Danica Božić-Bužančić

Dalmatia as well as entire Croatia has always been a part of Europe accepting within its possibilities all new ideas and movements. In the second half of the eighteenth century Europe was facing the physiocratic movement whose aim was to improve and reevaluate agriculture. Societies for the advancement of agriculture and other economic branches (e. g. in Italy) were found. Similar societies were found even in Russia and in overseas countries. Such movement was indispensable in Croatia and three societies were formed by groups of intellectuals under the name – academies. The first one was found in Split in 1767 with the aim of advancing agriculture, handicrafts and trade being the basis of economy in Dalmatia. In 1788 the "Society of Friends of Agriculture" or the "Agriculture School" was found in Kaštel Lukšić near Trogir. It was an institution with characteristics exactly suiting the circumstances in Dalmatia. The illiterate peasant brought up in a traditional culture had to be taught modern skills in agriculture in the vernacular. Beside eminent lecturers members of these societies were excellent farmers. The third society of such kind was found in 1787 in Zadar. Members of these academies studiously approached matters the societies dealt with as well as those from other scientific fields. These societies made a very small pace in economy but large however in comparison to their abilities.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.